МАРУСЯ БАШЛИЧКА

(УРИВОК ІЗ ПОВІСТИ)

ПРОЛОГ

З оцеї зеленої гори видко все—

Он у кучерявих акаціях потонув Єлисавет, повистромлював високі димарі заводів; Солодка Балка під Єлисаветом розсипалась низенькими землянками, що повкутувалися в кущі дерев.

Ліворуч—височезний кам'яний Балашівський міст, що по ньому йде потяг, а праворуч—у глинищі—цегельні заводи, землянки знов,—Озьорна Балка.

З оцеї зеленої гори видно все...

Я зараз оце все тільки мріється—навколо впала темно-синя тінь—ніч.

Видно одну річку, що внизу гори тече з під Балашівського мосту до Єлисавету й виблискує вогнями, які падали в ню од станції. Тече собі Інгул.

Петро поклав голову Марусі на груди, а вона легенько водила рукою по його шиї й дивилася на вогні, на річку... Маруся журиться.—

Брат у неї був такий добрий. Вона зараз хотіла-б до нього пригорнутися й сказати:

— Сашурко, я з тобою ніколи-ніколи не буду сваритися!

Д Сашурка наче йде, йде ось по-над річкою та вдивляється, з ким^ ото сидить Маруся.

На шиї у Сашурки кров і кров біля рота. Став по той бік річки й каже:

— Ти вже мене, сестричко, ніколи не побачиш!..

Над річкою пролетіли якісь птахи, зашуміли в повітрі крилами й наче теж кричали:

"Не побачиш, не побачиш!".

І не знатиме Сашурка з ким сидить Маруся над Інгулом.

Маруся Сашурці до в'язниці носила обід. Одного разу сказали Марусі:

— Обіда не приймемо—ваш брат помер... Вдарило Марусю в голову полум'я, впала без тями.

Батька вдруге заарештовано. Повезли десь—і десь у в'язни_ помер.

Пригадався Марусі й старший брат Митька, що загинув у бою з Марусею Анархисткою в часи горожанської війни.

І батько й Сашурка й Митька не знають, що Маруся вже велика, не знають, що вона вже закохана.

Маруся нахилилась до Петра й почала хлипати.

— Ти знов, Маню? Годі... Забудь!.. — Ось поїдемо до Харкова... Ми ще такі молоді, нам ще жити багато. Все, що минуло, хай собі,— треба думати про дні, що йдуть нам назустріч!..

Усміхнеться Маруся крізь сльози й притулиться гарячою щокою до Петрового лиця.

— Ти-ж мене, Маню, любиш?

— А люблю-ж...

А якже ти мене любиш?

— А ось...

А вітер шелестів травою й гойдав Марусину косу, здіймав із плеч і тріпав у той бік, де сонце заходить.

*

Хіба матері діло, що доня десь сидить і пестить хлопцеві кучері?

Мати мабуть собі спить. А може не спить? Може блукає думками у в'язниці, де стіни покльовані кулями, де валяються гнилі трупи?..

Може заливає слізьми подушку й ридає?

На селі співають півні, з димарів валнув дим, ранок сивим посипав. По той бік річки вже й підвода заторохкотіла, вже поспішають на базар.

У Марійчиній хаті засвітилася лямпа. Погасло. Сон.

ЧАСТИНА ПЕРША і

Колись.

Ще був Петро маленьким хлоп'ям, як мати найняла його служити. Хазяїн—будник.

Стоїть оця червона, з півником на даху, будка, як сирота, серед степу, а біля неї одна однісінька тополя. Ойже сумно шелестить тополя!

Инколи хтось пройде чи проїде, або потяг пролетить—закрутить вихором куряву по рейках, свисне паровик і залунає дико в безлюдному степу, покотиться нивами сум.

Петро вижене на вал телят, скине з плечей торбинку, сяде в щитах, що курінями стулені з дошок, та й ліпить собі з глини будівлі або грається з жучком-кузочкою.

Гудуть дроти. Тужать дроти, наводять тугу.

Теля часом піде в шкоду, прийде якийсь дядько з батогом, одлу-шпарить Петра.

— Я дивись-но, собачий сину, за худобоюі А в будника Петрові не переливки. Хазяїн—лютий, хазяйка—скупа. Знущалися над Петром, морили голодом. Став Петро сумний, мовчазний.

Одного разу кинув у хазяйку каменем. Як приїде додому хазяїн, уб'є Петра.

Ночує Петро дві ночі в щитах. Просить у проїздних хліба. Дбо инколи з вагона викинуть завернутий папірець, розверне, а там або шкуринки од ковбас, або крихти хліба.

Петро надумав не жити.

— Ляжу під потяга, хай заріже... Наміриться Петро й злякається.

*

Був холодний ранок

Прокинувся Петро в щитах, зуб на зуб не попаде. їсти хочеться, зло взяло.

— Д той хазяїнів синок Янко так їсть, що захоче, й не мерзне... Піду уб'ю його!..

Петро рзанув рукою дошку од щитів з такою силою, що здавалося він справді здатний убити людину.

Рейки такі довгі та блискучі.

В кінці рейок димок. Димок більшав і більшав.

З димом виринуло: шматок димаря паровика, тоді його груди — лихтарі з буферами, а он і спини вагонів—потяг.

— Ляжу, хай заріже, чорт його бери! Захолонуло маленьке серце, затіпалось.

Губи посиніли, сльози котилися в куточки губ. Потяг як із землі виріс, уже близько, наче вітром обдало Петра. Він скинув порожню торбинку з плечей, підібрав халоші подертих штанців, збіг з валу вниз, чогось перехристився й ліг на рейку.

Ліг Петро—нема Петра.

Він не чув, як на нього з шумом накотилося важко колесо.

Коли потяг зупинився й Петра закривавленого несли на носилках до санітарного вагону, він побачив, як кондуктор жовту-жовту, в крові, за пальчика ніс його руку. Кров з руки капала на жовтий пісок і застигала чорними кружалками.

II

Найщасливіші дні дитинства для Петра були в лікарні. Всі його тут любили. Було виведуть в сад, зав'яжуть рукави халату тай нарвуть йому туди вишень, черешень. Дадуть йому паперу, оливців і він малює.

Доктор у білому, з чорною бородою, в окулярах, візьме Петрові малюнки в руки, подивиться на них, а тоді до сестри жалібниці, що стоїть з боку з червоним хрестиком на грудях.

— Молодець, з нього люди будуть!

— Змалюй мене! — каже сестра, весело всміхаючись Петрові, й сяде важно на зелену залізну скамейку.

Петро ще ніколи не бачив таких рівних, гарних стежок, посиланих жовтим пісочком.

Побіжить, побіжить аж у глибину сада, а стежці й кінця немає. По боках стежки скамейки зелені та нові.

— Вам ще бігати не можна!—крикне молода сестра і ото йому подобалось, що за ним шкодують.

— А я буду бігати...

1 бігає. Сестра хопить його легенько за руку й погрозливо:

— Дну ходім до лікаря!

Подобалось Петрові й в палаті—ліжки біленькі, як салдати рівно стоять, а вікна великі великі—все небо видно.

Любив Петро й коридор. Підлога сковзка, як лід. Побіжить Петро та й посковзнеться, як на коньках. Д вечером хорі чого тільки не оповідають. Петро слухав і плів собі мрії.

Пі

Як видужав Петро став розбишакою. Його найкращі друзі Жек та Микада—увірвиголови на все село. Де на городі гарні баклажани, огірки, вишні—там Петро, Микадо, Жек.

Иноді й замок одкрутити, а иноді й курку вбити за городом та засмажити.

Д Петрові радили вчитись:

— Ти вже великий, у тебе одна рука, вчитись грамоти треба, може писарем будеш, бо який же з тебе господар...

Мати казала:

— Ззів идол руку, а тепер торби не минеш. З одним крилом не полетіти... Пішов-би у Груцьку до Пантелея корови пасти, заробив щось, доки ти будеш байдики бити!?.. Он твої-ж ровесники до заводу ходять, аж по 15 копійок у день получають, а ти... Людські діти носять матерям, а мені!..

Мати плаче.

Петро похапцем учився читати.

Перечитував по складах "Конька Горбунька", "Сто кіп брехні, хоч вір, хоч ні", або "Сборник русских народных песень".

Це було старший брат Федька, що був літейщиком у заводів Ельворті", що-суботи приносить такі книжки. Навчили Федьку робітники читати, а він показав Петрові. Дяк Федька приходить од заводу, Петро зливає йому води на руки. Тоді біжить до крамнички Федьці по тютюн № 12.

Петро упросив Федьку купити йому букваря, де він вичитав коротеньку біографію Кольцова, як той почав писати вірші.

— Дай і я попробую—задумалось Петрові.

Думка писати вірші так опанувала Петром, що він не міг спати. Коли в хаті всі сплять, він встає, світить лямпу, за оливець і великими друкованими літерами записує, що йому в голову збриде. Запише — ляже. Тільки ляже—знов схвачубться—краща думка найшла. Прокинеться мати, як визвіреться:

— Світло, нечистий дух, гроші стоє, ти його купуєш? Людські діти матерям гроші носять.

А вранці бабам:

— Всі в мене діти, як діти, а це чорт його зна що воно за дитина, встає вночі й пише, і вивчила якась нечиста сила його писати!

IV

— Дби ти мене слухав, я-б ніколи на тебе й не крикнула-б.

— Нащо тобі ото воно здалося писати? Та чи ти з цього хліб їстимеш?

Все єдно, сину, нам старцювати... Що тих копійок, що Федько приносить?—Сім'я-ж у нас велика, он старий обірвався, Наташка боса, а вона-ж уже дівка—між люди треба. Андрій голий ходить, світить... Що тих копійок!.. Сьогодні субота, в заводі получка, пішов-би, став отам під ворітьми, та й щось дали-б, тільки треба бути сміливим...

Так мати Петрові каже щосуботи, але Петро не слуха. Сьогодні він став ніби другим-—якимсь блаженим і слух'яним.

— Піду. Сказав Петро і почав шукати торбинку.

Балашівка од Єлисавету сажень на 300.

На вигоні село, а по той бік річки у ямі Єлисавет.

Петро не зводить очей од високого червоного димаря Ельвортівського заводу. Я димар нахабно тирчав у небо, до половини закопчений, а з нього валив чорний кучерявий дим. Об димар розбивалися біленькі хмарки й тонули разом із димом у небі.

Петро засунув рукав за пояса, що підперезався ним, і заховався за залізною, обліпленою маслами, брамою заводу. Биндюжники торохкотіли возами по кам'яному бруку, везли якісь довгі паліччя, залізні колеса... Вагонетки котяться з вугіллям, пахне нафтою, спиртом і всякими маслами. За вікнами, що обсажені пилюгою, блищать вогники, гудуть безперестанно мотори. З вікон трубки, а з дробок дим настирливо вилітає в повітря.

Згодом зойкнув гудок і робітники в засмальцьованій одежі вал-нули на получку. По одному виходили з контори і йшли з брами мимо Петра.

Зобачив Петро знайомого робітника з свого села і втік. Той зрозумів, наздогнав його і силоміць у кешеню поклав йому три мідні копійки. Петрові було дуже чогось соромно і він бігом побіг додому.

Мати дуже зраділа.—Нічого це, сину, на перший раз, поки звикнешся. Бачиш, а ти не хотів мене слухати. Піди-ж, дитино, та купи три хунти соли, в нас якраз і соли немає!..

Петро розвернув книжку й уставився читати. Тоді глянув на матір:

— Це вже, мамо, останній раз, більше я ніколи не піду... Краще з голоду померти... видумали...

Мати спочатку лагідно просила його, а далі хватила у Петра з рук книжку й швирнула на долівку.

— Оце мені читання, аби не був такий дуже грамотний, то не розумів-би так... Грамота йому їсти дасть.

V

Башлик Дртем—політик.

У нього на кватирі тайком збираються люди, щось говорять, обмірковують.

Та Петрові не діло до цього, що Артема забрала поліція й повезла до в'язниці, що якісь книжки стара Башличка поливала гасом та палила в печі.

Петро прийде до Башликів, покрутиться, вкраде в Митьки, що ходив у сірій шинелі з ґудзиками, книжку й піде крадькома од Башликів.

Стара Башличка наказує своїм дітям не водиться з Петром, бо навчить всяким пакостям, "призводитель". А Петрові Жек та Микада кажуть:

— Чого ото ти ходиш до отих штундарів, у них-же ікон немає?

— Чого ходю?—а книжку "збирить".

Маруся, Артемова дочка, бігала в коротенькій, вище колін, спідничці, та гризла цукерки. Не звертав Петро на неї аніякогісінької уваги.

Це було давно...

Аж гульк і революція! —

Взяла Петра на крила, піднесла над селом, підняла й кинула в місто.

Петро зараз став комсомольцем. Підучився грамоти, об'їздив мало не всю Вкраїну, був у Москві літо, вчився в самого Валерія Брюсова, як писати вірші.

Друкується, член Спілки пролетарських письменників у Харкові.

Живе в великому місті. Пройнявся залізом, димом, гуркотом машин, колес, робочим духом, широкі кам'яно-встелені вулиці, з височезними стінами, а в них великі шибки—вітрини. Сонце впаде на шкло й воно далеко блищить, наче з води срібло. Вулицями безперестану літають автомобілі, мотоциклети, велосипеди, трамвай искрить по дроту—шум.

А десь у Петра, у маленькому, як у жмені, селі є мати, батько—бідують старі. Сестри десь господарюють із своїми чоловіками, а брати працюють в Ельворті—Федько вже старшим літейщиком, а Митька ковалем.

Та не Ельворт зараз завод, а "Червона Зірка". Петро вже поеми пише, а брати ще тільки в лїкбезі вчаться. ...Революція...

Петро одного разу пише матері.

"Навряд-чи доведеться мені мамо носити торбу, біднякові в революцію й з одним крилом можна літати. Ой... де я тільки не вилітав? Скоро прилечу до Вас у гості. Ваш син Петро".

І справді приїхав. Пишається мати, дивується батько:

— Петро, ти?—Вчора, та наче вчора крав у Карпихи на городі вишні, подер надвоє сорочку, били тебе пужалном, а сьогодні вже дивись!

Я ти пішов-би в груцьку, нехай-би подивився на тебе, бо казав, що ти десь босякуєш, та що з тебе повік хазяїна не буде!

— Та хазяїна справді не буде, я-ж людина письменна, та й незручно мені, в мене-ж одна рука.

— Д ти-ж це як—зовсім, чи ще поїдеш? _— Ще поїду, вчитись треба.

— Та хіба ти ще не навчився, вже мабуть і писарем був-би?

— Та був-би, але мені цього мало, більше хочу.

— І нащо воно більше—каже мати—не їдь, сину, будь тут за писаря! Он у Лахманів така брава дівка, поберетесь, будете любісінько жити та й ми старі якось коло вас будемо.

— Е, мамо, ні— Я людина зараз не та... Ви чули про комсомол? Для мене всього світу мало, а не то що ваше маленьке село з Лахманів-ською дівкою.

— Та так-так... тепер уже мати не потрібна... вигодувала, до церкви носила, приобщала, сповідала, а тепер вони тобі революцію, комсомол... Мати втирає брудним фартухом сьози і всовіщає Петра.

VI

Петро ходив степами. Давно він був отут. Он велика могила— кладовище. Там колись Петро з матір'ю на проводи просили крашанки, паски...

Д он баштани. Давно... Ой давно він рвав своїми власними руками кавуни, дині.

Курінь на баштані здавався Петрові чогось таким рідним, любим. Стоїть собі з дрючків стулений, обсипаний сухим бур'яном, а на ньому якась подерта ряднина, сушиться насіння од динь та кавунів. Біля куріня роями літають золото-зелені мухи, бджоли.

Дівчатка взялись за руки, крутяться вінком і на ввесь степ: "я цыганка, а ты цыган Выходи ко мне на выгон", а тоді другу:

"продай жінко всі спідниці

чум-чара чуррара Визволяй мене з темниці

ку-ку!".

Петро підійшов до куріня.

Дівчатка нарізали кавуна й довго розглядали Петрову "іскуственну"

РУНУ-

Оповідав Петро, де він був, і почав звати кожну на ймення, що він мовляв ще не позабував нікого.

— Я це, здається, Маруся Башличка?

Маруся засоромилась і лагідно клала до рота скибку кавуна.

Руса коса легенько гойдалась у неї на плечах, ніжно торкалась об червоні круглі щоки, одна половина високого лоба вкрита волосям, що спадало на око, тоненькі брови, під карими очима темні плямочки, маленький носик. Коли вона в профіль на груди спустить косу, то подібна до мадони.

Марійка ще буде рости—подумав Петро, вона ще скидається на дівчинку, хоч стегна вже, як у дорослої женщини, й ноги втілі, ніби виточені.

Маруся поклала на тачку гарбузів і зібралась везти до хати.

Пішов з нею й Петро—по дорозі.

Йшли мовчки, а згодом Маруся несміливо:

— Ходімте до нас... побачуть Вас Олекса та мама.

— Добре. Петро взяв одного гарбуза за волики та допомагав Марусі везти тачку.

VII

1921 рік залишив велику рану Башликам.

У Марусі вже не було батька, брата другого, терпіли голодуху, попродали все з хати.

Велика простора кімната—пуста.

Стоїть незастелений стіл, по боках два давні-давні вазони з фікусами.

Олекса, старший брат Марійчин, радо розмовляє з Петром, згадував його минуле.

Олексині маленькі очі щиро всміхалися, прищики, що пшоном виступили на чолі, робились червоні, наливалися кров'ю.

— Д Марія в нас уже дівка. Показував на Марусю Олекса. Маруся взяла кухоль води, поливала вазони й зиркала на Петра. У Петра очі задумані, на брови падав великий чуб, стомлене лице,

куточки губ надавали йому чогось молодого й доброго. Заклопотаний.

— Чого ти, Маню, така сумна?-Питав він Марусю, що обіперлася зараз на лікті й дивилася в вікно.

Маруся пишно опустила голову в землю, щоки загорілися, брівки трішки здрігували. Вона підвела голову на Петра, здула губами волосся, що лізло їй у рот, і промовила:

— Та... так.

Олексі нічого було робити і він вийшов. Маруся Петрові подобалась.

— Маню, а чого ти не носиш Червоної хусточки?—в Харкові всі Комсомолки носять.

— Бо немає... та я й не Комсомолка... Олекса Комсомолець, а ніколи мене й на збори не покличе—вредний...

— Маню, я щось тобі напишу, а ти даси відповдіь, добре? —— ñ що-ж ви мені напишите?

Вона то опустить голову вниз, то підведе на Петра. Петро написав:

"У тебе гарне личко, брови...".

Маруся прочитала. Щоки ще більше зачервонілися, брови стали наче рівнішими, груди під синенькою кохточкою здрігували.

— Ой., що-ж вам написати?., я не знаю...

— Ну ось я напишу ще:

"Ти мені подобаєшся, а чи подобаюсь я тобі?". Маруся уставилась у вікно, зробила серйозне лице, потім усміхнулась, подумала, погризла легенько оливець і написала: "Подобаєтесь". Петра наче кинуло в жар і він швидко промовив:

— Знаєш що Маню, я маю з тобою багацько говорити!..

— Добре...—Ой чекайте, корова на тачці гарбуза гризе... Вибігла, а Петро думав:

"Гарна вона, свіжа, здорова, з неї можна людину зробити".

VIII

Вечір упав прямо на Марійчину хату. У вікнах на селі засвітилися жовті вогні.

В полісаднику, де акації вкрили дерев'яний дах та листочками шаруділи об шкло віконця,—Маруся й Петро.

— Ти, Маню, не звертайся до мене на "Ви", адже-ж ми росли в одному селі, ще колись укупі й гралися. Пам'ятаєш, як у тому вашому сараї, де ссипали вугіля...

— Ой... я не пам'ятаю, тихше, бо мама спить біля цього вікна й почує.

— Поцілуй мене, Маню!

Маруся усміхнулась, глянула на Петра, потім упала йому в груди, як злякана птичка—засоромилась, тоді жалібно подивилася йому в вічі:

— Та... краще завтра.

— Ні, я хочу сьогодні,—це по меншовицькому, ти чула про меншовиків? Треба по більшовицькому—сказано—зроблено.

— Ну то добре...

В полісадник упав камінчик і покотився до Марусіних ніг. Потім голос:

— Товариші, прошу слова!

Маруся пізнала Олексин голос і крикнула.

— Собраніє одкрито, просимо! Олекса підійшов:

— Сьогодні Загальні Комсомольські Збори. Ходімте?

— Обов'язково!—Петро швидко встав. Пішпи. На вулиці до них пристали ще Комсомольці.

— Ти нам зробиш доклад про роботу Харківської організації. Петро згоден. Зібралось багато Комсомольців і направились до Комсомольського клубу.

Затягли пісню.

Місяць лив на село слабеньке проміння, обливав юрбу Комсомольців, голови хат, а Комсомольська пісня виривалася з молодих грудей і тонула в синьому вечорі.

IX

Петро сидів за столом і писав вірші. Відчинилися двері й тихенько, щоб не заважати Петрові процювати, увійшла Марусина мати.

Жовте зморщене обличчя, зпід подертої хустки недбайливо виглядало волосся, на носі низько висіли окуляри, в бровах та очах щось подібне до Марусі.

Вона підійшла до столу й лагідно:

— Я хотіла з тобою говорити. Я чула, що ти хочеш одружитися з Марусею...

Ти-ж бачиш сам, вона ще дуже молода і нема-ж у неї нічого, одна спідничка і все!

Невже ти собі багатшої не найдеш? ^

У Петра виступив гарячий рум'янець. Йому чогось стало ніяково... Він узяв у руки оливець, бігав ним механічно по папері, щось непотрібне малював, не дивився матері в лице й мовчав. Мати розуміла його й не вимагала говорити. Нарешті Петро одважився.

— Це старі вигадки. Що мені потрібні рядна, скрині? Чи воли та коні?

Не буду-ж я з оцим усим возитися? Ми з Марусею поїдемо звідци... г то що в неї спідниці нема, то придбаємо.

— В неї є руки, а в мене голова.

Петро замовк. Його серце швидко стукало, тіпалось, він нервово черкав оливцем.

Мати помовчала, далі додала:

— Ну то гаразд, робіть, як вам краще, аби добре було. Колись Артем казав, щоб я давала волю своїм дітям і не перечила їм ні в чому. Мати вийшла.

Вбігла Маруся й сіла Петрові на коліна.

— Ну що, питав?

— Сама питала.

— Ну що?

— Каже добре.

— Ну ось і добре, а це тобі... Маруся швидко завертіла у Петра перед носом гілку винограду, що одною рукою тримала в себе за спиною.

— Д чого це ти такий худий? Може ти чим хворий, ти пішов-би до лікаря.

— Ні, Маню, це я стомлений. Пишу багато, читаю. Та засідання, збори...

Завтра Єлисаветський ОкрКом КСМУ дає командировку в будинок спочинку. Знаєш де Соколовські хуторі?—туди.

Соколовські хуторі од Балашівки недалечко.

Он за великим Грузчанським шляхом Перемонтова дача, долина з великою криницею, що колись поставив пан, а за могилою Турецька могила, а там видно верхів'я дерев, панських дачних будинків—ось це й є Соколовські хуторі.

Зараз там спочивають робітники та радянські службовці.

По-під соячниками, що як військо стоять, вітер котив курай, а горобці обсіли соячники й цвірінькають на ввесь степ. Петро й Маруся йшли по-під соячниками, що били своїми головешками Петра й Марусю в груди, в плечі.

— Ну, Маню, ти вже мабуть вертайся, я вже тут піду сам. Через два тижні буду в тебе, а там поїдемо до Харкова, будеш там учитись, зроблю з тебе письменную, запишу тебе до спілки пролетарських мистецтв.

— Не барися-ж, поете мій бравий!..

Маруся, як кізочка, збігла в долину, вибігла, стала на горі й замахала Петрові руками, щось говорила. До Петра долітали якісь незрозумілі слова, а він махав їй хусткою. Маруся побігла й її червона хусточка зникла в сонячному сяйві.

XI

Вечір. З оцієї гори видно все.

По небі посунулись хмари і попливли кудись над вокзалом, за Єлисавет.

Маруся задивилась у хмари, а вони наче пливуть до Харкова. Ось вона в Харкові: сидить у прозорій кімнаті. На столі стоїть електрична лямпа з червоним абажуром і книжок повно. Сидить Маруся, читає Петрові вірші, а скоро й Петро прийде, він десь на літературному вечорі, вона його чекає-чекає.

— Ти, Маню, знов чогось задумана? Маруся здрігнула:

— Ой, я так замріялась...

Петро повернув Марійчину голову в бік і любувався профілем її лиця.

Скоро Петро поїде до Харкова й Марусі доведеться його чекати й чекати може довго-довго.

Волохаті хмари, як медведі, плавали в вечірньому небі, зникли, й небо заблищало зорями.

— Он там, де зірок багацько—в той бік я буду їхати. Я зорі ро-стуть-ростуть.

Маруся задивилася на них і її очі стали повні зірок.

XII

Ніколи для Марусі не була така сумна Єлисаветська станція. До перону під'їхав почтовий.

Маруся глянула на Петра очима повними сліз, білки в неї були великі-великі.

— Ти-ж не барись, чуєш, Петрусю, гляди-ж не барись!..

Дзвінок. Кондуктор засюрчав, загув паровик і почтовий покотився по рейках аж до Харкова.

Ще раз глянув Петро у вікно на Єлисавет. Серце застукало... М заводи кидають димарями дим, димарі обмотуються димом, вітер подихне й дим вклоняється до потягу.

Над заводами по-між димарів загубився червоний прапор. Я в заводах Петрові брати... Заводи меншають і меншають, за валами зникають труби, перед очима у Петра виросла заплакана Маруся. Змалювалося йому його минуле, у вікні крутився степ, стовпи, хатки, потяг летів, а Петро думав. Потяг летів...